

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pana mgra Kamila Augustyna pt. „Relacje między kreatywnością pracowników a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw”

napisanej pod kierunkiem naukowym dra hab. Stanisława Ślusarczyka, prof. PRz

1. Podstawa opracowania recenzji

Formalną podstawą przygotowania recenzji jest pismo Prorektor ds. Kolegium Nauk Społecznych Uniwersytetu Rzeszowskiego prof. dr hab. Elżbiety Feret w sprawie dokonania recenzji rozprawy doktorskiej mgra Kamila Augustyna pt. „Relacje między kreatywnością pracowników a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw”. Jej promotorem jest dr hab. Stanisław Ślusarczyk, prof. PRz, a promotorem pomocniczym dr hab. Barbara Fura, prof. UR.

Przedmiotem recenzji jest szczegółowa ocena, czy rozprawa spełnia warunki określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.). Zgodnie art. 13.1 tej Ustawy rozprawa doktorska „powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego [...] oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej” (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789, art. 13.1, s. 6).

2. Znaczenie i aktualność problematyki

Autor podjął próbę określenia relacji między kreatywnością pracowników przedsiębiorstw a efektywnością ekonomiczną podmiotów gospodarczych należących do podsektora *Projektowanie systemów komputerowych i usługi powiązane (5415)* zlokalizowanych w Rzeszowie. Poszukiwał odpowiedzi na pytanie, czy i w jaki sposób kreatywność pracowników tych jednostek gospodarczych oddziałuje na ich efektywność ekonomiczną, mierzoną wynikiem finansowym (zyskiem netto). Wybrany problem badawczy jest interesujący i aktualny. Wynika to zarówno z występowania pewnej luki

badawczej w polskiej literaturze w zakresie badań efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw działających w sektorach kreatywnych, jak i coraz szybszych przemian społeczno-gospodarczych będących skutkiem postępu technologicznego, prowadzącego do gospodarki 4.0 (cyfrowej) i kreatywnej. Przemiany gospodarki światowej przyczyniają się do rosnącego znaczenia w procesach wytwórczych i w rozwoju gospodarczym technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz wiedzy, kreatywności i talentu (przypisanych do kapitału ludzkiego).

W literaturze przedmiotu można znaleźć bardzo wiele definicji kreatywności, niekiedy traktowanej jako synonim twórczości. Należy jednak zauważyć, że oba zjawiska nie są tożsame. W przypadku kreatywności (pojęcia węższego niż twórczość) mamy do czynienia z pewną cechą jednostki, jej postawą, zdolnością do tworzenia, rozpoznawania i wdrażania nowych wytworów (rzeczy, pomysłów, idei, metod działania), które mogą być pomocne w rozwiązywaniu problemów, zaspokajaniu potrzeb, komunikowaniu się z innymi ludźmi lub dostarczaniu rozrywki sobie lub innym. W tym kontekście kreatywność staje się podstawą innowacyjności.

W trakcie czwartej rewolucji przemysłowej z intensywnym postępow technologicznym, innowacjami, cyfryzacją i wykorzystywaniem potencjału wiedzy we wszystkich sferach gospodarki, kreatywność ludzka wpływa bezpośrednio na tworzenie PKB oraz pośrednio oddziałuje na całość gospodarki wskutek pobudzania innowacyjności i transferu wiedzy. Gospodarka kreatywna ma wartość nie tylko komercyjną, ale również kulturową, gdyż za pośrednictwem działań kreatywnych ludzi następuje przekazanie społecznych i kulturowych wartości danego społeczeństwa.

W ostatnich latach uznano kreatywność i kapitał intelektualny za podstawowy czynnik wytwórczy (UNCTAD, 2018). Gospodarka kreatywna stanowi dynamicznie rosnącą część zarówno światowej, jak i polskiej gospodarki. Obejmuje poza sektorem kultury (działy gospodarki narodowej, których działalność koncentruje się wokół tworzenia dzieł kultury), sektor cyfrowy (działy gospodarki związane z dostarczaniem oprogramowania i doradztwem w zakresie informatyki oraz dostarczaniem usług w zakresie informacji) oraz przemysły kreatywne (działy gospodarki, których podstawą jest pomysłowość, umiejętności i talent jednostek, a które jednocześnie mają potencjał podnoszenia dobrobytu i tworzenia stanowisk pracy przez generowanie i eksploatację własności intelektualnej). (PIE, 2020). Do przemysłów kreatywnych zalicza się takie branże jak: projektowanie, rynek wydawniczy, telewizja i radio, muzyka, film i wideo, sztuka i rynek antyków, reklama, architektura, interaktywne oprogramowanie rozrywkowe, projektowanie mody, sztuki performatywne oraz rękodzieło.

Wraz ze wzrostem znaczenie czynnika kreatywności ludzkiej dla alokacji czynników wytwórczych w procesie gospodarowania i rezultatów ich wykorzystania niezbędne staje się badanie różnych kategorii efektywności (w tym ekonomicznej) tego zasobu w makro-, mezo i mikroskali. Choć problematyka ta jest eksploatowana w literaturze światowej od blisko dwudziestu lat w zakresie oceny wpływu kreatywności na rozwój krajów, regionów, miast i podmiotów gospodarczych, to ekonomiści skupiają się przede wszystkim na badaniu efektywności ekonomicznej organizacji twórczych działających w sferze kultury, którą w największym stopniu utożsamia się z działaniami twórczymi, kreatywnymi. W ostatnich latach pojawiają się również w literaturze zagranicznej wyniki badań tego rodzaju prowadzonych w branżach należących do przemysłów kreatywnych w Chinach (Ma et al., 2014; Fan and Sun, 2017, Yu, 2017; Li et al. 2022) lub w Indonezji (Hanoum et al., 2019; Naniek et al. 2020) oraz kreatywnego kapitału ludzkiego w Chinach (Ma et al. 2014). Wraz z postępowaniem zielonej transformacji prowadzone są badania poświęcone zielonej kreatywności pracowników w zielonych przedsiębiorstwach i jej czynników (Jiang et al., 2021).

Należy też stwierdzić, że zagadnienia oceny efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw w wyniku wykorzystania kreatywności ludzkiej w Polsce nie są przedmiotem licznych i zaawansowanych badań, pomimo rosnącego znaczenia gospodarki kreatywnej w tworzeniu PKB i miejsc pracy. Problematyka przemysłów kreatywnych podejmowana jest na poziomie makro (gospodarki kraju) i mezo (w skali regionu lub w kontekście rozwoju miasta) (Szara, 2015; Droba, 2015; Pierucha i Żelazny, 2017; praca doktorska Krawiec, 2018; Pyka 2018; Męczyński 2021; Firlej i Leś 2022). Na poziomie mikro naukowcy polscy zajmują się przede wszystkim badaniem aspektów organizacyjnych kreatywności, analizą uwarunkowań rozwoju kreatywności pracowników i jednostki gospodarczej (Bratnicka, 2015, Bratnicka-Myśliwiec, 2019; Bratnicka-Myśliwiec i Ingram 2022). W podobnym duchu prowadzone były badania w grupach profesjonalnych artystów (Szmidt i Modrzejewska-Śmigulska, 2020). Inni naukowcy zajmują się badaniem kreatywności jako czynnika stymulującego postawy innowacyjne w przedsiębiorstwie (Krawczyk-Sokołowska, 2018) lub narzędzia do tworzenia zrównoważonego podmiotu gospodarczego (Poskrobko, 2015). Wspomniani autorzy zajmowali się kreatywnością pracowników lub organizacji przede wszystkim z punktu widzenia nauk o zarządzaniu, a nie ekonomii.

Nawet tak syntetyczne opisanie zakresów prowadzonych badań wskazuje, że materia tego problemu jest skomplikowana, interdyscyplinarna i wielowątkowa. Zmusza ekonomistów i przedstawicieli innych dyscyplin nauk społecznych do dokładnego i precyzyjnego zbadania

wykorzystywania kreatywności jako istotnego we współczesnych czasach czynnika wytwórczego i rezultatów tego procesu w różnych aspektach.

Wskazuje to na potrzebę zgłębienia problematyki oddziaływania kreatywności pracowników na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstwa i pomiaru zarówno tej kreatywności, jak i efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw wykorzystujących potencjał kreatywności swych pracowników. W przypadku oceny efektywności ekonomicznej można to zrobić za pomocą różnych metod (klasycznych, parametrycznych i nieparametrycznych). W tym kontekście przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mieści się w zakresie zagadnień ekonomicznych oraz wpisuje się w aktualne trendy badawcze i ich implementację w praktyce gospodarczej. Problem ten nadal wymaga w naszym kraju dalszych badań kompleksowych, jakościowych i ilościowych. Z powyższych powodów wybór tematu rozprawy jest w pełni zasadny - interesujący, podejmujący aktualną i rozwojową problematykę, która ma swoje uzasadnienie w teorii i praktyce, w kontekście dokonujących się zmian w gospodarce światowej i konieczności uczestniczenia w nich przez polską gospodarkę i jej przedsiębiorstwa.

Podsumowując, przedstawione w rozprawie badania są ważne w aspekcie poznawczym i aplikacyjnym. Wybrana tematyka rozprawy w świetle wymagań stawianych tego typu pracom jest słuszna, trafnie podjęta i zasadna.

3. Ocena układu, celu i hipotez pracy oraz jej zakresu i metod badawczych

3.1. Informacje o strukturze pracy

Recenzowana praca wraz ze spisami rzeczy (bibliografii, tabel, rysunków, wykresów), aneksem, indeksem nazwisk, wykazem skrótów, a także streszczeniami w języku polskim i angielskim liczy 281 stron. W aneksie umieszczono kwestionariusz ankiety wykorzystanej do badań i pomiaru kreatywności pracowników przedsiębiorstw należących do sektora kreatywnego (zlokalizowanych w Rzeszowie) i poznania ich opinii (świadomości) w zakresie kształtowania się relacji między kreatywnością a efektywnością ekonomiczną. Opracowanie składa się także ze spisu treści (2 strony), wstępu (7 stron), czterech rozdziałów (204 stron) i zakończenia (5 stron). Bibliografia umieszczona jest na 35 stronach. Spisy rzeczy zajmują 5 stron, zaś załącznik - 3 strony. Nieoczekiwany w tego typu pracy indeks nazwisk mieści się na 14 stronach, a wykaz skrótów - na 2 stronach. Pracę zamykają dwa streszczenia pracy (w języku polskim i angielskim) wraz ze słowami kluczowymi zamieszczone na kolejnych 2 stronach. Na pracę poza tekstem składają się 42 tabele, 17 rysunków i 58 wykresów.

3.2. Ocena celu i hipotez pracy

Autor wyznaczył we wstępie jako cel główny rozprawy „określenie relacji pomiędzy kreatywnością pracowników a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw podsektora *Programowanie systemów komputerowych i usługi powiązane (5415) zlokalizowanych w Rzeszowie [...]*” (s. 6 rozprawy). Tak sformułowany cel jest poprawny, jasny i wymaga wykazania się przez Doktoranta wiedzą teoretyczną i praktyczną w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Poza celem głównym Autor wskazał również potrzebę „realizacji następujących celów szczegółowych (s. 7 rozprawy):

- „zdefiniowania pojęć „kreatywność” i „twórczość”;
- pomiaru kreatywności pracowników przedsiębiorstw;
- ustalenia stopnia zróżnicowania poziomu kreatywności pracowników przedsiębiorstw;
- interpretacji opinii pracowników przedsiębiorstw w zakresie relacji między kreatywnością a efektywnością ekonomiczną”.

Postawione cele szczegółowe zostały sformułowane w sposób poprawny i nie budzący zastrzeżeń. Wszystkie cele stały się inspiracją do postawienia, a następnie weryfikacji, hipotezy ogólnej, która brzmi:

„Kreatywność pracowników ma pozytywny wpływ na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw podsektora *Programowanie systemów komputerowych i usługi powiązane (5415) zlokalizowanych w Rzeszowie według klasyfikacji NAICS*”. Tak sformułowaną hipotezę ogólną należy uznać za istotną, prawidłowo sformułowaną (choć to zdanie lepiej brzmiałoby jako: „Kreatywność pracowników ma pozytywny wpływ na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw podsektora *Programowanie systemów komputerowych i usługi powiązane (5415) według klasyfikacji NAICS, zlokalizowanych w Rzeszowie*”.

Poza hipotezą ogólną Autor sformułował trzy hipotezy szczegółowe (s. 7):

„H1: Pracownicy przedsiębiorstw są przekonani o istnieniu relacji między kreatywnością a efektywnością ekonomiczną.

H2: Wpływ kreatywności pracowników na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw zależy od wykształcenia pracowników i skali wydatków na badania i rozwój (B+R) w przedsiębiorstwach.

H3: Wpływ kreatywności pracowników na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw jest silniejszy w większych (pod względem liczby pracowników) podmiotach gospodarczych.”

Powyższe hipotezy ogólna i szczegółowe mogą być uznane za istotne i odpowiednio sformułowane oraz możliwe do zweryfikowania zastosowanymi przez Doktoranta metodami badawczymi.

Podsumowując, cele pracy oraz hipotezy są ważne z naukowego punktu widzenia i można je ocenić pozytywnie.

3.3. Ocena zakresu rozprawy, źródeł informacji i metod badawczych

Rozprawa doktorska mgra Kamila Augustyna zawiera poza wstępem cztery rozbudowane rozdziały, przy czym ich sposób podziału wewnętrznego jest zróżnicowany. Rozdział pierwszy złożony jest z dwóch podrozdziałów, a każdy z nich z pięciu podpodrozdziałów. W rozdziale drugim znajduje się sześć podrozdziałów. Trzy z nich mają jeszcze w swej strukturze dwa (podrozdział 2.1.) lub trzy podpodrozdziały (podrozdział 2.3. i 2.4.). Dwa pierwsze rozdziały stanowią część teoretyczno-opisową pracy, natomiast dwa następne są opisowe i empiryczne-analityczne. W rozdziale trzecim Autor przedstawił metodykę badań własnych. W jego strukturze można wyróżnić osiem podrozdziałów, a ostatni z nich zawiera trzy podpodrozdziały. Rozdział czwarty ma charakter empiryczno-analityczny i jest poświęcony przedstawieniu wyników badań własnych Autora w celu wykazania relacji między kreatywnością a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw z sektora cyfrowego - podsektora *Projektowanie systemów komputerowych i usługi powiązane* (wg klasyfikacji NAICS) zlokalizowanych w Rzeszowie i należących do działu 62 PKDiU. Na rozdział ten składa się sześć podrozdziałów. Ten ostatni rozdział zawiera konkluzje badawcze, także w postaci ocen własnych Autora.

Konstrukcja pracy jest poprawna, logiczna i spójna. Obejmuje wstęp, w którym Autor przedstawił uzasadnienie wyboru problematyki badawczej, cel główny pracy oraz jej cele szczegółowe, hipotezy badawcze - ogólną i trzy hipotezy szczegółowe oraz zakres badań i informacje o wykorzystanych metodach badawczych. We wstępie znalazło się też omówienie struktury pracy.

Rozdział pierwszy pt. *Twórczość jako obszar badawczy ekonomii kreatywności* poświęcono przedstawieniu wybranych zagadnień teoretycznych i praktycznych kreatywności i twórczości oraz charakterystyce ekonomii kreatywności ze wskazaniem jej miejsca w strukturze nauk. Ta część pracy tworzy podwaliny do rozumienia zjawisk twórczości i kreatywności danej jednostki, potrzeby ich rozróżniania, a także znaczenia obu zjawisk dla innowacyjności jednostki, zespołów i organizacji oraz uzyskiwania przewag konkurencyjnych na rynku. Wskazuje to na potrzebę badania tych zjawisk nie tylko z punktu widzenia takich nauk jak psychologia, socjologia czy pedagogika, ale również ekonomia i nauki o zarządzaniu. W rozdziale pierwszym Autor omówił także metody i narzędzia pomiaru kreatywności.

W dalszej części tego rozdziału zaprezentowano znaczenie kreatywności w procesach przemian gospodarczych i kolejnych etapów rozwoju ludzkości (tzw. rewolucji przemysłowych) prowadzących do rosnącego znaczenia wiedzy, kapitału intelektualnego oraz kreatywności jako czynników produkcji w procesach gospodarowania. Obecny etap w rozwoju cywilizacyjno-wytwórczym społeczeństw określany jest mianem ery kreatywności (gospodarki kreatywnej). Wymaga to według autora stworzenia odpowiednich podstaw teoretycznych, które są obecnie formułowane w ramach tzw. ekonomii kreatywności - nowego nurtu nauk ekonomicznych. W związku z tym w pracy (podrozdział 1.2.) Autor przedstawił charakterystykę ekonomii kreatywności i jej miejsce w strukturze nauk, a następnie wyjaśnił, jakie są obszary badawcze i aplikacyjne ekonomii kreatywności. Zaprezentował też jej przedmiot badań, tzn. sektor kreatywny.

Rozdział drugi rozprawy pt. *Teoretyczne aspekty efektywności przedsiębiorstw* został poświęcony koncepcji efektywności zarówno w teorii ekonomii, jak i w innych wybranych dziedzinach i dyscyplinach naukowych - naukach inżynieryjno-technicznych oraz ścisłych i przyrodniczych, naukach o zarządzaniu i jakości oraz finansach. Należy jednak zwrócić uwagę, że w obecnej klasyfikacji dziedzin i dyscyplin naukowych w dziedzinie nauk społecznych występuje ekonomia i finanse, a nie dyscyplina ekonomia i dyscyplina finanse. Stąd wydaje się błędne użycie nazwy finanse jako części tytułu podrozdziału 2.3.3. *Efektywność z perspektywy finansów*, w podrozdziale 2.3. nazwanym: *Efektywność w wybranych dziedzinach i dyscyplinach naukowych*.

Autor w tym rozdziale omówił szczegółowo trudne i wielopłaszczyznowe zagadnienie i pojęcie efektywności, poczynając od genezy koncepcji efektywności i jej ewolucję wraz z rozwojem myśli ekonomicznej. Wskazał również zróżnicowanie definicji kategorii efektywności i ich interpretacje oraz powiązania z pojęciem sprawności (ang. *efficiency*) i skuteczności (ang. *effectiveness*). Podjął się także wyjaśnienia pojęć pokrewnych (produktywność, sprawność, rentowność, skuteczność), związanych z oceną relacji cele-nakłady-efekty, która jest postawą ustalenia osiągnięcia przez podmiot efektywności. Jak stwierdził „[...] w swym ogólnym znaczeniu efektywność jest kategorią najszerszą. Odzwierciedla ona bowiem odpowiednie relacje pomiędzy efektami, celami, nakładami i kosztami w ujęciu strukturalnym i dynamicznym. Sprawność, skuteczność, produktywność, rentowność itp. są podporządkowane optymalnemu kształtowaniu i realizacji efektywności.” (s. 100 pracy). W ramach wyjaśnianych pojęć efektywności Autor odniósł się także do jednego z przedmiotów swych badań, tzn. efektywności ekonomicznej, która w opinii R. Borowieckiego jest najważniejszym wyznacznikiem podejmowanych decyzji gospodarczych w wymiarze

mikro) na poziomie przedsiębiorstwa), mezo (w skali regionu, sektora, branży lub grupy kapitałowej), makro (w odniesieniu do gospodarki narodowej), a nawet w aspekcie megaekonomicznym (w ramach obszarów ponadnarodowych, np. ugrupowania krajów w unii gospodarczej). Autor rozprawy korzystając z literatury przedmiotu 19 definicji i interpretacji pojęcia *efektywność ekonomiczna* oraz odniósł do podobieństw i różnic między nią a *efektywnością pozaekonomiczną*.

W dalszej części rozdziału drugiego (podrozdział 2.4.) przedstawiono metody pomiaru efektywności przedsiębiorstw. Po krótkim, ogólnym wyjaśnieniu klasyfikacji metod, Autor zajął się prezentacją metod klasycznych pomiaru efektywności, opartych na wskaźnikach (miarach finansowych, niefinansowych oraz za pomocą mierników hybrydowych). Wskazał jednocześnie, że metody te wykorzystywane są do oceny relacji zachodzących między określonymi kategoriami efektów i nakładów oraz umożliwiają mierzenie efektywności w sposób cząstkowy. Następnie przedstawił istotę i klasyfikację metod parametrycznych, omawiając założenia najpowszechniej stosowanych metod: stochastycznej metody granicznej (SFA), metodę grubej granicy (TFA) i metodę swobodnego rozkładu (DFA). Podkreślił, że zastosowanie tych metod wymaga znajomości dokładnej struktury modelu funkcji produkcji, opisującej charakter zależności między efektami a nakładami czynników produkcji.

Ze względu na trudności z identyfikacją matematycznej funkcji produkcji do pomiaru efektywności wykorzystuje się metody nieparametryczne, którym w rozprawie poświęcono podrozdział 2.4.3. Autor wskazał, że cechuje je duża elastyczność w sytuacji stosowania ich „w przypadku modeli, których struktura nie jest założona *a priori*, tylko dopasowana do danych” (s. 114 rozprawy). Omówił istotę, zalety i rodzaje metod nieparametrycznych - metody swobodnego ustalania obwiedni (FDH) oraz analizy obwiedni danych (DEA), nazywanej w Polsce niekiedy analizą otoczki danych lub analizą danych graficznych. Tę ostatnią metodę użyto do badań efektywności ekonomicznej wybranych przedsiębiorstw. DEA wykorzystuje koncepcję efektywności technicznej i opiera się na metodyce programowania matematycznego. Modele DEA mogą być zorientowane na nakłady lub na efekty. W przypadku modeli zorientowanych na nakłady optymalizacja polega na minimalizacji nakładów przy zachowaniu określonego poziomu wyników. Natomiast w modelach zorientowanych na wyniki dochodzi do maksymalizacji efektów przy określonym poziomie nakładów. Jak wskazują Młynarski i Prędkie (2017) wybór odpowiedniej orientacji modelu jest podstawowym zagadnieniem przy obliczaniu efektywności technicznej metodą DEA. Zastosowanie modelu zorientowanego na nakłady jest właściwe w przypadku jednostek decyzyjnych, których celem jest minimalizacja poniesionych nakładów, np. organizacji działających non-profit, publicznych szkół wyższych,

publicznych jednostek ochrony zdrowia. Jeżeli analiza efektywności przeprowadzana jest dla podmiotów, których działalność skupia się na maksymalizacji zysku, to model zorientowany na efekty będzie odpowiedni. Mając to na uwadze Autor rozprawy podjął się określenia efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw prywatnych działających w podsektorze *Programowanie systemów komputerowych i usługi powiązane*, które jako cel stawiają sobie maksymalizację zysku. Wybrał więc zysk netto jako miarę rezultatu (efektu), wykorzystując model DEA CCR zorientowany na efekty.

Autor świadom, że efektywność ekonomiczna jest pojęciem szerszym niż efektywność techniczna, w podrozdziale 2.5. *Efektywność ekonomiczna jako iloczyn efektywności technicznej i alokacyjnej*, wyjaśnił, że uzyskanie efektywności ekonomicznej jest warunkowane uzyskaniem efektywności technicznej i alokacyjnej, które umożliwiają osiągnięcie efektywności dochodowej. Wskazał również podawane w literaturze przedmiotu pożądane cechy miar efektywności technicznej (s. 119 rozprawy).

W ostatnim podrozdziale drugiego rozdziału teoretycznego 2.6. pt. *Związki między kreatywnością a efektywnością - przegląd literatury*, powołując się na dotychczasowe badania różnych krajowych i zagranicznych naukowców z zakresu nauk o zarządzaniu i jakości, Autor przedstawił wyniki badań poświęconych poszukiwaniu związków między kreatywnością pracowników organizacji/przedsiębiorstwa a efektywnością - szeroko rozumianą (Skrzypek, 2000), efektywnością organizacyjną (Bratnicka, 2015; Inegbedion et al., 2021), efektywnością organizacyjną wyrażaną wytworzeniem efektów w postaci innowacji (Sokół, 2015). Jednocześnie trafnie zauważył, że w przypadku dyscypliny ekonomia i finansów, występuje luka badawcza w zakresie tego problemu, relatywnie nowego i w obszarze rozwijającej się od niedawna ekonomii kreatywności.

Rozdział trzeci pracy pt. *Metodologia badań własnych* Autor poświęcił przedstawieniu teoretycznych podstaw prowadzonych przez siebie badań na potrzeby realizacji celu głównego i celów szczegółowych rozprawy oraz weryfikacji hipotez badawczych. Wyjaśnił przyjętą na potrzeby badań empirycznych definicję kreatywności, którą traktuje jako element twórczości i dokonuje jej pomiaru za pomocą kwestionariusza ankiety zawierającego pytania o rzeczywiste rezultaty działań kreatywnych. Jednocześnie podchodzi do tego zjawiska jako egalitarnego, czyli będącego dostępnym dla każdego człowieka. W tej części pracy Autor nakreślił także sposób pomiaru kreatywności - w trzech perspektywach (aspektu, poziomu i podejścia pomiarowego), które umożliwiły wybór kwestionariusza badawczego do pomiaru indywidualnej kreatywności pracowników (CAQ). Autor skorzystał w tym przypadku z

gotowego Kwestionariusza Twórczych Osiągnięć, autorstwa Carsona, Petersona i Higginsa (2005). Omówił ten kwestionariusz w podrozdziale 3.4. pt. *Narzędzie badawcze*.

W rozdziale trzecim pracy przedstawił także przedmiotowy i podmiotowy zakres badań, metody gromadzenia i analizy danych oraz plan badań. Przedmiotem badań stały się przedsiębiorstwa sektora kreatywnego z działu 62 PKDiU, ale wg klasyfikacji NAICS nazywanego *Projektowanie systemów komputerowych i usługi powiązane*, zlokalizowanych w Rzeszowie w województwie podkarpackim. Dobór przedmiotu badań należy uznać za właściwy, ponieważ reprezentowana branża wymaga kreatywności pracowników. Wysokiej jakości kapitał ludzki i jego kreatywność stają się zasobem strategicznym tych przedsiębiorstw. Korzystając z nich podmioty te mogą tworzyć nowe rozwiązania i wpływać na innowacyjność przedsiębiorstwa i jego konkurencyjność, a w rezultacie na osiągnięcie zysku netto. Podmiotami badawczymi byli pracownicy (wszystkich szczebli) zatrudnieni w wyżej wymienionych przedsiębiorstwach. Dobór lokalizacji podmiotów gospodarczych był odpowiedni biorąc pod uwagę, że województwo podkarpackie jest przykładem regionu, w którym występują przedsiębiorstwa należące do wybranego na potrzeby badań sektora kreatywnego (w liczbie 682). W samym Rzeszowie ich liczba wynosiła 416, co stanowiło 61% wszystkich reprezentantów podsektora *Projektowanie systemów komputerowych i usługi powiązane* w województwie podkarpackim. W podrozdziale 3.6. *Dobór próby i opis przebiegu badań ankietowych* omówiono szczegółowo przesłanki i sposoby doboru przedsiębiorstw do badań i ich ostatecznej liczby w próbie badawczej. Populacja generalna liczyła 109 podmiotów gospodarczych należących do wszystkich typów jednostek gospodarczych ze względu na wielkość zatrudnienia, a wytypowana do badań liczba podmiotów stanowiła 14 przedsiębiorstw (dobór warstwowy). Jednak z różnych powodów (m.in. odmowa uczestnictwa w badaniach, trudności ze skontaktowaniem się w okresie pandemicznym z przedstawicielami przedsiębiorstw, brak odesłanych kwestionariuszy badawczych), nie pozyskano informacji od wyłonionych prawidłowo przedsiębiorstw. Stąd ponowy proces pozyskania jednostek gospodarczych do badań z populacji generalnej liczącej 109 obiektów (z pominięciem doboru warstwowego).

Autorowi udało się pozyskać odpowiedzi z 15 przedsiębiorstw, w postaci poprawnie wypełnionych przez pracowników tych przedsiębiorstw 128 kwestionariuszy ankiety badawczej. Próba badawcza objęła jedynie 7 mikroprzedsiębiorstw i 8 jednostek zaliczanych do małych podmiotów. Niestety nie znalazły się w niej średnie i duże podmioty. Dane dotyczące zysku netto, jako miary efektu niezbędnego do określenia efektywności ekonomicznej

przedsiębiorstw, zaczerpnięto ze sprawozdań finansowych przedsiębiorstw, pozyskanych z bazy EMIS (dla lat 2020-2021).

Przyjęty zakres badań Autora „obejmuje pomiar, analizę i ocenę stopnia zróżnicowania kreatywności personelu przedsiębiorstw, określenie efektywności ekonomicznej podmiotów gospodarczych, jak również ustalenie i analizę relacji między kreatywnością pracowników a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw” (s. 132 rozprawy). Badania ankietowe w przedsiębiorstwach były prowadzone w formie elektronicznej od września 2022 r. do listopada 2022 r., tzn. w trakcie trwania kolejnej fali pandemii. Zakres badań w wymiarze przedmiotowym, podmiotowym i przestrzennym jest właściwy. Wybór zakresu czasowego badań (jesień 2022 r.) ze względu na okres pandemiczny nie był najlepszy, bo doprowadził do ograniczenia badań do relatywnie małej populacji przedsiębiorstw, występowania trudnej sytuacji ekonomicznej wszystkich podmiotów gospodarczych w Polsce (w tym z badanego sektora) w tym okresie, co pewnie zaważyło na dużej liczbie jednostek gospodarczych uznanych za nieefektywne. Należy sądzić, że wybór tego okresu wynikał z planu badań i Autor nie miał możliwości dokonać ich wcześniej, a trwająca pandemia i związana z nią niepewność nie sprzyjały przesuwaniu terminu badań.

Najważniejszy i najwartościowszy, z punktu widzenia badanej problematyki, jest **rozdział czwarty**. Stanowi on część empiryczną pracy, w której Autor przeprowadził wnikliwą analizę uzyskanych wyników. Najpierw dokonał pomiaru kreatywności pracowników badanych przedsiębiorstw, a potem przeanalizował stopień zróżnicowania jej poziomu, ustalił stan świadomości pracowników w zakresie powiązań między kreatywnością pracowników a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstwa. Następnie przy użyciu metody DEA CCR z modelem zorientowanym na efekty Autor ustalił efektywność ekonomiczną badanych przedsiębiorstw. Badania pozwoliły wyodrębnić dwie w pełni efektywne jednostki decyzyjne (tzw. DMU) pod względem wielkości osiągniętego w dwóch kolejnych latach zysku netto i grupę 13 jednostek nieefektywnych.

Rozprawę zamyka **zakończenie**, w którym Autor umieścił podsumowanie rozważań teoretycznych i wnioski z analiz teoretyczno-empirycznych. Odnosił się także do postawionych w pracy hipotez. W zakończeniu Autor sformułował rekomendacje dotyczące ewentualnych przyszłych badań w zakresie powiązań między kreatywnością pracowników (wymiar indywidualny kreatywności) a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw.

Podsumowując, przyjęty tytuł, cel główny i szczegółowe oraz hipotezy wyznaczyły zakres pracy. Zarówno zakres pracy, jak i zakres badań można uznać za właściwy. Na potrzeby pracy wykorzystano różne źródła informacji:

- literaturę przedmiotu;
- dane statystyczne dotyczące struktury podmiotów tworzących w Polsce podsektor *Projektowanie systemów komputerowych i usługi powiązane*, dane z bazy EMIS (ang. Emerging Markets Information Service), zawierającej informacje biznesowe o rynkach wschodzących;
- wyniki badań własnych za pomocą kwestionariusza ankiety do badania kreatywności indywidualnej pracowników przedsiębiorstw rzeszowskich z wybranego podsektora. Kwestionariusz badawczy dołączono do rozprawy.

Sposób zbierania materiałów i prowadzenia badań ilościowych dla tego typu badań był odpowiedni. Zebrany materiał został poddany analizom statystycznym uzyskanych wyników pomiaru kreatywności pracowników (wybranych miar statystyki opisowej). Poza tym przeprowadzono analizę zależności dla cech jakościowych, a następnie Autor wykorzystał metodę DEA z ukierunkowaniem na wyniki (model DEA CCR) do określenia efektywności ekonomicznej badanych przedsiębiorstw. Analiza zebranego materiału została przeprowadzona za pomocą właściwie dobranych i wykorzystanych metod badawczych. Przygotowane w ten sposób wyniki badań są podstawą syntezy i uogólnień, a następnie opisu omawianych zagadnień. Zastosowane narzędzia analizy zebranego materiału nie budzą zastrzeżeń i można je ocenić pozytywnie.

4. Ocena bibliografii

Wykaz bibliografii obejmuje 746 pozycji bibliograficznych z zakresu psychologii, pedagogiki, socjologii, filozofii, ekonomii, zarządzania. Autor posiłował się nimi na potrzeby omawiania m.in. zjawisk twórczości, kreatywności i jej pomiaru, problemów ekonomii i ekonomii kreatywności oraz gospodarki kreatywnej, efektywności przedsiębiorstw i jej rodzajów, pomiaru efektywności, metody DEA (wybranej przez Autora do mierzenia i oceny efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw). Liczba pozycji bibliograficznych zamieszczona w wykazie jest imponująca i uświadamia interdyscyplinarność podejścia Autora do badanej problematyki. Wskazuje także na ogrom pracy wykonanej podczas przeprowadzania kwerendy bibliograficznej.

Należy jednak zauważyć, że w dosyć licznych przypadkach Autor powoływał się na jakieś źródło, jednak w sposób wtórny, zapożyczony, posiłkując się cudzą opinią na dany temat zawartą w innym opracowaniu. Do przykładów takiego postępowania można zaliczyć zastosowanie następujących zapisów: „Brzeziński (2009, za: Sokół, 2015, s. 61) proponuje rodzaje kreatywności [...]” (s. 37 rozprawy); (Wronowska, 2012, za: Sokół, 2015, s. 19); Caves,

2002, za: Augustyn, 2017, s. 10); (Winkler, 2008, za: Kozun-Cieślak, 2013a, s. 158); (Gould i Kolb, 1964, za: Głodziński, 2015, s. 171); (Kuc, 2004, za: Głodziński, 2017, s. 20); Camanho i Dyson (2005, za: Ziębicki, 2014); „W literaturze przedmiotu wskazuje się na pożądane cechy, jakimi powinny się wyróżniać miary efektywności technicznej (Sueyoshi i Sekitani, 2009, za: Wolszczak-Derlacz, 2013):” (s. 119 tekstu rozprawy); „Na przykład Rummmler i Brache (2000, za: Kuźniarska i Stańczyk, 2017, s. 149) wyróżnili trzy poziomy [...] (s. 120 rozprawy) itp.

Niemniej jednak liczba źródeł zawartych w bibliografii wskazuje na prowadzenie przez Autora obszernych i interdyscyplinarnych badań literatury, które zmierzały do ustalenia stanu badań i wiedzy w zakresie badanego problemu i potencjalnych luk badawczych. Nasuwa się w tym miejscu pytanie, czy przeprowadzona przez Autora analiza literatury w tym przypadku nie była zbyt obszerna? Umożliwiła jednak Autorowi wykazanie się stopniem opanowania wiedzy z danego zakresu, erudycją i umiejętnością posługiwania się piśmiennictwem. W tym kontekście zrozumiałe staje się włączenie do struktury pracy Indeks nazwisk, który pozwala na szybkie odnalezienie informacji nt. poglądów i teorii określonego autora, przywoływanego w pracy.

Bibliografię tworzą publikacje zwarte, rozdziały w monografiach, niepublikowane prace doktorskie, artykuły z czasopism, inne źródła (np. encyklopedie). Na uznanie zasługuje wykorzystanie przez Autora bardzo licznych źródeł literatury obcojęzycznej. W bibliografii stanowią one około 47,2% pozycji w wykazie (352 publikacji). Dobór źródeł na podstawie przeglądu baz i wskaźnika cytowań z wykorzystaniem narzędzi i platform do przeszukiwania literatury, umożliwił pozyskanie najbardziej wartościowych pozycji literatury światowej, jednak przyczynił się do tego, że pomimo bardzo obszernego wykazu bibliograficznego, nie znalazły się w nim najnowsze (z ostatnich kilku lat) pozycje poświęcone badaniom nad przemysłami kreatywnymi, efektywnością ekonomiczną z wykorzystaniem metody DEA i jej modyfikacji. Zabrakło także źródeł potwierdzających stwierdzenie autora ze s. 219. W tekście na tej stronie wskazał, że: „Jeśli chodzi o rozpatrywanie zjawiska kreatywności w ramach dyscypliny ekonomii, to zagadnieniem tym są obecnie szczególnie zainteresowani naukowcy z krajów hiszpańskojęzycznych. Realizują oni na szeroką skalę badania naukowe nad twórczością skupione wokół paradygmatu *economia naranja*”. Niestety Autor nie przywołał w tym miejscu żadnego reprezentanta tego środowiska naukowego i jego publikacji.

W obszernym wykazie bibliograficznym w nielicznych przypadkach wystąpiły drobne uchybienia w opisie bibliograficznym. Autor np. nie podał wydawcy (system opisu bibliograficznego pozycji zwartych ujmuje tylko wydawnictwo bez miejsca wydania) w takich pozycjach jak:

Klatka, N. (1973). Mały słownik cybernetyczny.

Krupa, A. (2011). Techniki twórczego myślenia.

W innym przypadku opis bibliograficzny jest niekompletny:

Karwowski, M. (2014). Sprzeniemierzenie kreatywności? 52-74.

To źródło powinno należało opisać następująco: Karwowski, M. (2014). Sprzeniemierzenie kreatywności? W: B. Niemierko, M. K. Szmigiel (red.). Diagnozy edukacyjne. PTDE, 52-74.

5. Ocena merytoryczna pracy

Recenzowana praca stanowi interesujące rozwiązanie problemu badawczego, posiada cenne walory poznawcze. Świadczy o kompleksowej i dogłębnej wiedzy oraz znajomości literatury przedmiotu przez mgra Kamila Augustyna. Poza tym Autor wykazał się dobrym rozeznanie narzędzi i metod badawczych stosowanych w naukach ekonomicznych. Przeprowadzone badania nad relacjami między kreatywnością pracowników a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw można uznać za istotne i oryginalne dokonanie naukowe. Zostało przygotowane przy użyciu języka właściwego dla opracowań naukowych.

Autor zrealizował założone cele pracy, a za pomocą badań empirycznych zweryfikował pozytywnie hipotezę ogólną i hipotezy szczegółowe. Pewien niedosyt powoduje jednak mała liczba badanych przedsiębiorstw, brak wśród nich średnich i dużych podmiotów gospodarczych. Należy sądzić, że w przypadku liczniejszej grupy badawczej i zawierającej przedstawicieli wszystkich typów jednostek (mikro, małych, średnich i dużych) zaproponowana metoda rozwiązania problemu badawczego pozwoliłaby w większym stopniu wykazać związki między kreatywnością pracowników a efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw, w kontekście przyjętych w hipotezach szczegółowych czynników: wykształcenia (jakości kapitału ludzkiego), wydatków na B+R oraz wielkości jednostki gospodarczej. Można jednak zrozumieć trudności Doktoranta podczas tworzenia grupy badawczej wynikające z trwania pandemii COVID-19.

Drugą wątpliwość budzi wybranie jako wskaźnika efektu zysku netto za lata 2020-2021. W tym okresie gospodarka Polski poddawana była wyzwaniom wynikającym z pandemii. Miała ona ogromne znaczenie dla przedsiębiorstw w zakresie przychodów netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów, co wpływało w dużym stopniu na rentowność prowadzonej przez nie działalności gospodarczej. Jedynie niektóre sektory (ze względu na swoją specyfikę i zapotrzebowanie na ich ofertę, np. sektor medyczny) podczas pandemii COVID-19 wykazały lepsze wyniki finansowe niż inne. Ogólny wymiar zmian w gospodarce był jednak negatywny. Na zróżnicowanie zmian przychodów przedsiębiorstw miały znaczenie przede wszystkim

odgórne ograniczenia funkcjonowania pewnych branż w wyniku lockdownów, ale także duża liczba zachorowań (co przy mikroprzedsiębiorstwach mogło całkowicie destabilizować funkcjonowanie jednostek gospodarczych).

W takiej sytuacji tak liczna grupa przedsiębiorstw, które miały straty lub dużo niższe zyski netto (choć ich średnie wyniki z testu kreatywności były większe) niż dwie uznane za efektywne jednostki gospodarcze, prawdopodobnie spowodowała pewne „przekłamanie” wyników badań nad wpływem kreatywności pracowników na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw. Wydaje się, że wydłużenie okresu badawczego o rok-dwa wstecz mogłoby pomóc w uzyskaniu bardziej dokładnych wyników. Dobór dodatkowego wskaźnika nakładu (poza średnim wynikiem testu CAQ) w postaci np. wydatków na B+R oraz efektu (poza zyskiem netto netto) np. przychodów ze sprzedaży wyrobów nowych i zmodernizowanych pozwoliłoby pogłębić wiedzę o tych relacjach i ocenić uzyskiwaną efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw.

6. Uwagi redakcyjne

W pracy występuje pewna liczba mniej lub bardziej istotnych usterek edycyjno-formalnych. Przeważają one w kolejności wynikłej z treści rozprawy:

- w pracy znajdują się niewłaściwie skonstruowane zdania (uchybień gramatycznych i stylistycznych), ale także literówki na s. 6, 13, 42, 62, 82, 84, 98; 105, 116, 136, 157, 169, 217;
- Autor niekiedy niewłaściwie używa słowa „ilość” w sytuacji wielkości policzalnych wymagających słowa „liczba” - np. s. 124, 136;
- w opracowaniu znalazł się błąd ortograficzny w zwrocie „w durzej mierze” na s. 133;
- w przypadku niektórych wykresów przywołania w tekście pojawiły się dopiero po ich zamieszczeniu. Tak się zdarzyło w odniesieniu do wykresów 12, 13, 14, 15 i 16, co utrudnia zrozumienie tekstu;
- w przypadku tabel 5 i 6 przywołanie w tekście także zamieszczono dopiero po tabelach;
- Autor w pewnych przypadkach wykorzystywał w sposób pośredni źródła (za pośrednictwem pozycji innego autora lub innych autorów zarówno w tekście, jak np. podczas opisu źródła tabeli. Jest to dosyć dziwne zwłaszcza w przypadku polskiej, relatywnie świeżej i łatwo dostępnej bibliografii. Na ten aspekt wskazano już podczas omawiania źródeł bibliograficznych;
- w pracy Autor na s. 62 napisał zdanie: „Ogólnie można powiedzieć, że fundamentalnym przedmiotem badań ekonomii kreatywności są twórcze jednostki i organizacje (poziom

mikro), jak również kreatywne miasta, aglomeracje, obszary metropolitalne, sektory, przemysły i struktury ekonomiczne, takie jak na przykład gospodarki narodowe czy obszary walutowe (poziom makro)”. W przypadku pierwszej części tego zdania Autor ma rację przypisując jednostki i organizacje do poziomu mikro, jednak w następnej części zdania pomieszał poziom analizy mezo z poziomem makro. Kreatywne miasta, aglomeracje, obszary metropolitalne, sektory, przemysły to przedmioty badań mezoekonomicznych, a gospodarki narodowe - makro. Natomiast obszary walutowe stanowią przedmiot badań ekonomii globalnej (megaekonomii);

- w opracowaniu na s. 45 znajduje się zdanie: „Od końca lat pięćdziesiątych XX wieku zasadnicze ramy teoretyczno-badawcze zjawiska twórczości określa czteroparadygmataczny model, który został opracowany przez Mooneya (1963), Rhodesa (1961) i Golanna (1963)”. Tak sformułowane zdanie wprowadza trudności w zrozumieniu, czy wspomniany model ma trzech twórców (każdy stworzył go odrębnie i w tym samym lub różnym czasie?) czy został stworzony przez trzech naukowców (jednak podane daty nie są takie same), czy też to model autorstwa któregoś z wymienionych naukowców, ale jest przywoływany w różnych pracach tych autorów. Należałoby to poprawić, aby nie było żadnych niejasności.

Wskazane uchybienia nie umniejszają jednak wartości merytorycznej rozprawy i nie wpływają znacząco na ocenę całości opracowania.

Konkluzja

Reasumując, recenzowaną pracę oceniam jednoznacznie pozytywnie jako wartościową i oryginalną ze względu na wyniki badań wpisujących się w rodzącą się dyskusję naukową w zakresie oddziaływania kreatywności pracowników na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw. Doktorant wykazał się pracowitością, erudycją i wiedzą w zakresie problematyki badawczej i wykorzystania metod badawczych. Rozprawa, pomimo wymienionych powyżej uwag posiada oczywiste walory merytoryczne i wnosi nową wiedzę do dorobku dyscypliny ekonomia i finanse. Pozwala to na uznanie, że recenzowana rozprawa doktorska spełnia wymogi stawiane tego typu pracom w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.). Niniejszym wnoszę o dopuszczenie recenzowanej dysertacji do publicznej obrony.

Irena Łacka